

CÎTEVA PROBLEME ALE LIMBII PRIMELOR TEXTE ROMÎNEȘTI

DE

ACAD. AL. ROSETTI

Cîtorul textelor noastre vechi e frapat de opoziția dintre limba unei categorii de texte, traducerile de cărți religioase, și limba altei categorii de texte, textele netraduse: de o parte, o limbă greu de înțeles, fără o pregătire filologică temeinică, de alta o limbă foarte apropiată de limba comună de astăzi. Către sfîrșitul secolului al XIX-lea, cînd s-au descoperit și publicat originalele traducerilor maramureșene de cărți religioase, părerea specialiștilor a fost că aceste traduceri datează dintr-o epocă foarte îndepărtată. I. G. Sbierea, editorul «Codicelui Voronețean», propunea, în 1885, secolul al XIII-lea ca dată a traducerii textului «Faptelor și epistolelor Apostolilor», cunoscută sub numele de «Codice Voronețean», care e o copie din secolul al XVI-lea (p. 338), iar I. Bianu, în prefața la ediția «Psaltirii Scheiene» (București, 1889), spunea următoarele, cu privire la datarea acestui text: «este foarte probabil că «Psaltirea Scheiană» a fost scrisă în anul 1482 sau 1485» (p. VII); mai tîrziu (în 1904), N. Iorga a fixat data traducerii cărților așa-zise «rotacizante» (astfel numite după una din particularitățile lor caracteristice, și anume trecerea lui *n* intervocalic la *r*) în a doua jumătate a secolului al XV-lea, și I. A. Candrea a confirmat această datare, cu argumente lingvistice. În felul acesta, socotea I. A. Candrea, diferența dintre limba celor două categorii de texte s-ar explica prin evoluția în timp, traducerile fiind mai vechi cu aproape un veac ca textele netraduse. Această concepție a particularităților limbii noastre vechi l-a făcut pe H. Tiktin (în capitolul consacrat limbii romîne, din publicația lui G. Gröber, «Grundriss der romanischen Philologie», ed. a 2-a, vol. I, p. 565) să creadă că textul romînesc al scrisorii lui Neacșu din Cîmpulung (Mușcel), datată 1521, înfățișează o traducere din slavonește mult mai recentă, iar pe alți cerce-

tători să pună la îndoială autenticitatea scrisorii, întrucît limba acestui text e prea apropiată de limba de astăzi, în comparație cu limba arhaică și greoaie a traducerilor maramureșene. Textul lui Neacșu, publicat în « Documente Hurmuzaki » (vol. XI, p. 843), a fost republicat de I. Bogdan, cu litere chirilice, în 1905 (în publicația sa « Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu țara unguerească în sec. XV și XVI », p. XXXIV, n. 1), ca răspuns la îndoielile exprimate.

Astăzi, diferența dintre cele două categorii de texte amintite mai sus nu mai constituie o problemă, întrucît se admite că particularitățile de limbă ale cărților maramureșene se datorează, în primul rînd, faptului că aceste texte sînt traduceri care urmează cu fidelitate originalul slavonesc sau maghiar, și în al doilea rînd faptului că aceste traduceri provin dintr-o regiune caracterizată prin puternice particularități dialectale, conservate, în parte, pînă în zilele noastre.

De la sfîrșitul secolului trecut și pînă astăzi s-au realizat o serie de progrese în cunoașterea limbii textelor noastre vechi. Am vrea să ne oprim, în paginile următoare, asupra cîtorva probleme actuale ale limbii primelor noastre texte și să insistăm asupra necesității de a ne revizui cunoștințele în acest domeniu, pornind de la tezele lui I. V. Stalin asupra marxismului în lingvistică și de la dezvoltarea învățaturii staliniste despre limbă.

Expunerea noastră cuprinde trei părți: 1. baza materială a textelor, 2. interpretarea grafiei și 3. morfologia, sintaxa și vocabularul textelor.

1. *Baza materială a textelor.* Datarea traducerilor maramureșene nu mai constituie astăzi o problemă, întrucît toți cercetătorii au căzut de acord că aceste texte datează din secolul al XVI-lea. Este necesară, însă, — și această constituie o cercetare a viitorului — o fundamentare mai amănunțită a localizării traducerilor maramureșene. Ar fi deci de dorit ca istoricii noștri să întreprindă cercetări la fața locului (fosta mănăstire Peri și regiunile învecinate), în arhivele locale, în căutare de documente inedite, care să facă să progreseze cunoștințele noastre.

E necesar ca un slavist paleograf să încerce să descifreze criptograma din « Psaltirea Scheiană » (ed. Bianu, p. 483), deși această cercetare poate fi sortită eșecului, pentru că unele litere au fost probabil deformate de copist, astfel încît nu pot fi descifrate cu certitudine.

În privința punerii textelor noastre vechi la îndemîna cercetătorilor, mai e mult de făcut. Edițiile existente sînt bune, în sensul că sînt exacte (de exemplu ediția « Codicelui Voronețean », de I. G. Sbiera, București, 1885). E necesar însă editarea « Psaltirii Hurmuzaki » (din care există cîteva copii fotografice). Se știe că I. A. Candrea, în loc să editeze această versiune inedită a « Psaltirii » (singura versiune originală a « Psaltirii », după părerea sa), — căci « Psaltirea Scheiană » a fost editată în bune condiții de I. Bianu, în 1889, « Psaltirea » lui Coresi de R. P. Hoelder, în 1881, iar « Psaltirea Voronețeană », în transcriere

chirilică, de C. Gălușcă, în 1913 —, a publicat o ediție critică a Psaltirilor maramureșene (« Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte Psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește » București, 1916, 2 vol.), reconstituind un text ipotetic al versiunii originale, deși ar fi fost mai potrivit să publice « Psaltirea Hurmuzaki », singura versiune inedită a textului românesc al « Psaltirii » și, lucru important, versiune românească independentă de celelalte manuscrise ale Psaltirii românești (Psaltirea Scheiană, Voronețeană și a lui Coresi), care derivă dintr-un original comun.

« Documentele privind istoria României », publicate de Academia R.P.R., aduc material nou și prețios; transcrierea textelor lasă însă de dorit, iar procedeul de a traduce în românește cuvintele slavone din original și de a le reda ca atare, este greșit. Există însă reproduceri în facsimile, în genere lizibile, ale textelor, astfel încât controlarea textului tipărit e posibilă.

2. Interpretarea grafiei textelor e necesară pentru cunoașterea aspectului fonetic al limbii în secolul al XVI-lea.

Problema trebuie rezolvată în lumina principiilor *fonologiei*.

Fonologia ne învață că scrisul este o aproximație, în materie de notație a sunetelor vorbite, și că semnele care ne stau la dispoziție pentru a nota sunetele unei limbi ne sînt impuse de societate (mă refer la regulile ortografice ale fiecărei limbi). Manualele de gramatică ne învață că o limbă dispune de un număr limitat de sunete-foneme. Aceste sunete-foneme sînt notate de noi. Scrisul nu redă, prin urmare, sunete, ci foneme. Într-adevăr, sunetele de care dispunem se grupează într-un număr limitat de tipuri sonore sau foneme, pe care ne-am deprins să le recunoaștem ca atare și pe care le notăm prin scris. Variantele fonemelor, adică sunetele reale, scapă observației noastre și deci ele nu pot fi redată prin scris.

Aceste principii ne permit să interpretăm just grafiile duble sau chiar triple din texte (*burătate, bunrătate și buînătate* « bunătate »), precum și alternanțele grafice (*den și din, leage și lege* etc.). Problema lui *u* final (*cînd și cîndu, loc și locu* etc.) e lămurită prin aplicarea principiilor amintite mai sus. Printre traducerile maramureșene, « Codicele Voronețean » are o ortografie aparte. Astfel în acest text *u* final e notat în mod constant. Dar *u* dispăruse din limbă, după cum atestă documentele, încă din secolul al XIII-lea, și acest fenomen e comun tuturor regiunilor de limbă românească, nu uneia singure. În secolul al XVI-lea *-u* e notat în mod consecvent în texte numai rareori, pe cînd notația cu ieruri, la sfîrșitul cuvintelor, e generală. (Se știe că notarea ierurilor la sfîrșitul cuvintelor nu are nici o valoare fonetică). Pe de altă parte, *-u* în « Codicele Voronețean » apare în condiții imposibil de justificat prin ritmul frazei. Exemplele următoare sînt suficiente pentru a ne convinge de aceasta: *plîntră de milosti, de plodulu buînătăților; rebdarea lu Iovu audzitu și sfrășitulu domnului vâdzutu, că multu iaste milostivu și eftinu* (ed. Sbiera, p. 126/10-11, 133/10-13). În limba de astăzi, atunci cînd apare *-u*, în diverse graiuri terito-

riale, aceasta se întâmplă de obicei la sfârșitul frazei, când suflul scade (exemplu se pot găsi în E. Petrovici, « Texte dialectale », p. 52/8, 67/4, 128/27, 246/6) fostele județe Turda, Alba, Someș și Buzău etc.).

În genere, problemele foneticii textelor din secolul al XVI-lea vor căpăta noi lămuriri, prin reconsiderarea materialului cunoscut și cercetarea materialului nou, în lumina tezelor staliniste despre limbă. Pentru aceasta, ca în orice cercetare științifică, e necesar să ne ghidăm după indicațiile clasicilor marxismului. Vorbind de curentul legat de numele lui Marx, care s-a dezvoltat în urma destrămării școlii hegeliene, Fr. Engels fixează metoda de cercetare științifică, după cum urmează: « Separarea de școala lui Hegel s-a săvârșit și aici printr-o revenire la punctul de vedere materialist. Cu alte cuvinte, s-a hotărât să se conceapă lumea reală — natura și istoria — așa cum se înfățișează oricui se apropie de ea fără fantezii idealiste, preconceptuate. S-a hotărât să se sacrifice fără milă orice fantezie idealistă care nu corespundea cu faptele, luate în propria lor relație, și nu în vreo relație fantezistă. În genere, materialismul nici nu înseamnă mai mult decât atât » (K. Marx-F. Engels, *Opere alese*, II, București, 1952, Ludwig Feuerbach, p. 352).

3. În domeniul *morfologiei, sintaxei și vocabularului* mai e mult de făcut. În genere, expunerea consacrată acestor capitole va trebui fundamentată pe un număr bogat de exemple. Cercetătorul va ține seamă de realitatea din limba vorbită și de influența contextului slav sau maghiar asupra versiunii românești, când e vorba de un text tradus.

În traducerile maramureșene, la Coresi, în « Palia de la Orăștie » etc. există un mare număr de construcții care sînt străine de spiritul limbii române. Cercetarea acestor fapte este de abia începută; ea va trebui continuată. Faptele din această categorie trebuie clasate separat de faptele de sintaxă românească. Dar pentru aceasta e necesar ca textele să fie citite cu atenție de cercetători, de la un capăt la altul (recomandăția nu este inutilă!). Pentru comparație, e necesar să avem la îndemînă o traducere exactă a textului biblic. Ne putem adresa la traducerea Pr. Gala Galaction și V. Radu (« Biblia », București, 1939), care e eliberată de piediciile puse de tradiție și înfățișează o traducere făcută direct de pe textele originale ebraic și grecesc. Comparația cu textul slav respectiv este absolut necesară. Lectura traducerilor românești din secolul al XVI-lea dovedește cît de mult traducătorii sînt legați de sintaxa originalului pe care s-au străduit să-l redea în românește.

În privința *stilului* cărților bisericești, trebuie ținut seamă de faptul că el s-a perpetuat pînă tîrziu, chiar după ce cronicarii moldoveni, în secolul al XVII-lea, s-au eliberat de această influență. Trebuie arătat în ce constă acest stil, care sînt elementele lui componente, originea lui. Așadar, o analiză amănunțită și bine fundamentată.

Vocabularul e un domeniu în care concepția stalinistă despre fondul principal de cuvinte, deosebit de restul vocabularului, aduce o mare inovație. Se

va stabili care cuvinte din fondul principal au dispărut, și se vor căuta cauzele dispariției (cercetarea aceasta nu duce însă decît rareori la concluzii certe). Fondul mobil de cuvinte se va clasa nu numai după origine, ci mai ales după categorii (terminologia bisericească, administrativă etc.). Cuvintele savante formează o categorie foarte bogată; se vor urmări elementele de vocabular din această categorie, care au intrat în circuitul limbii comune. Vocabularul constituie o sursă aproape inepuizabilă de cercetări. Intenția de a se alcătui un *glosar* al limbii noastre vechi e, desigur, binevenită. Ea ar fi mult ușurată prin alcătuirea unor glosare parțiale.

Problema *vocabularelor slavo-romîne*, semnalate de Hasdeu în « Cuvente den bătrîni » (vol. I, p. 259 și urm.) va trebui reluată. Manuscrisele acestor texte se află în Biblioteca Academiei R.P.R. Ele vor trebui cercetate și publicate.

Studiul limbii vechi este astăzi aproape sistat. Această situație este extrem de dăunătoare pentru cercetarea științifică. Studiul exclusiv al stadiului actual al limbii e nu numai incomplet, dar deseori greșit, prin ignorarea bazelor stării actuale. Pentru limba veche slavă și limba veche rusă, cercetătorii dispun de ediții numeroase, bine întocmite, astfel încît astăzi cercetarea fazelor mai vechi poate trece pe planul al doilea al preocupărilor lingviștilor.

Starea de la noi e însă cu totul diferită.

De aceea, e necesară o reluare a studiului limbii noastre vechi, care trebuie începută cu editarea textelor și alcătuirea glosarelor parțiale, în vederea redacării *glosarului limbii vechi*. Datoria forțelor tinere ale lingvisticii romînești este de a lua în mînă această cercetare și de a o duce mai departe, cucerind noi poziții, în lumina științei marxist-leninist-staliniste.